

текстів. Кожна християнська конфесія хоча й посилається на Біблію як свій ідейний фундамент, тим не менше, творить “свою етику” в залежності від конкретних часових та етнічних умов. Тому, на нашу думку, найбільш вдалим для нашого суспільства було б не просто викладання християнської етики, яка ґрунтується на чистому біблеїзмі (та й в принципі такої етики бути не може), а християнської етики, яка є органічно вписаною в українські традиції. У цьому сенсі найбільш конструктивним було б викладання в школах курсу “Християнська етика в українській культурі”.

Юраш А.

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙ З НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЇ В СТРУКТУРІ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ми маємо намір сконцентрувати тут свою увагу на конкретній проблемі: як репрезентувати релігію у рамках університетської програми? Маємо намір подати тут проблему присутності релігії в університеті у ширшому контексті, відповідаючи на кілька запитань:

- як релігія може бути з’ясована та репрезентована у рамках університетської програми?
- яким є місце традиційної теології у сучасному громадському чи державному, але позаконфесійному університеті?
- якого типу відносини існують між теологією та сферою наукового вивчення релігії?
- чому теологи часто опозиціонують розвиткові наукового вивчення релігії?
- яким є найдоречніше місце наукових релігійних студій у структурі т.зв. класичного університету?

Отож, серед різних викликів, які супроводжують розвиток системи вищої університетської освіти у модерний час (у другій половині ХХ-го століття найперше), є проблема присутності релігії (релігійної освіти, теології, релігійних студій тощо) у рамках університетської програми в цілому.

На етапі заснування та початкових стадіях розвитку європейської університетської системи (так само, як і освітніх закладів ісламу) релігія (теологія) була не просто суттєвою частиною освітньої системи, але

часто, власне, суттю освіти як такої. Пізніше у контексті загальних процесів секуляризації релігійний сегмент освітньої системи зменшувався. Викладання теології зустрічало багато звинувачень у порушенні багатьох принципів секулярного світу (розмежування між релігією і державою, рівність усіх релігій і філософських систем, плюралістичний характер освіти і т.д.). Саме тому реалії модерного світу вимагали подальшого збільшення відстані між релігією (теологією), з одного боку, та освітою, вищою університетською освітою у першу чергу, з іншого боку.

Але, незважаючи на тиск описаних вище обставин, вивчення релігії збереглося в деяких університетах у традиційних теологічних формах. У цьому контексті ми можемо згадати не лише власне церковні чи релігійні університети (систему католицьких університетів, наприклад), але й деякі класичні університети також.

Щоправда, коли в історичному вимірі ми можемо говорити тільки (чи винятково) про теологічну парадигму релігії (ми маємо на увазі як загальне, так і глибоке, спеціальне усвідомлення цього феномену в усіх можливих вимірах), то сучасні обставини пропонують плюралістичний підхід до розуміння релігії – щонайменше у вигляді двох парадигм: традиційної, себто *теологічної*, і так званого *наукового вивчення релігії чи релігійних студій (релігієзнавства* – в українському варіанті). Таким чином, ми вживатимемо три останні терміни як синоніми, що стосуються однієї ділянки: *наукове вивчення релігії* – як дефініцію для цілої наукової сфери, що має за мету осягнення феномену релігії, *релігійні студії* (в англломовному варіанті – *religious studies*) – як назву конкретної університетської дисципліни, що репрезентує в рамках освітнього процесу досягнення відповідної наукової традиції, а *релігієзнавство* – як абсолютний синонім до останнього терміну (релігійних студій), оскільки саме така дефініція на сьогодні утвердилась як найбільш звична та вживана на означення відповідної університетської дисципліни у багатьох країнах Східної Європи (наприклад, в Польщі, Україні, Росії і т.д.).

Теологічна спадщина є настільки багатою, що, без жодних сумнівів, можна назвати багато причин, аби до неї звертатися та розвивати за сучасних обставин також. Тобто, теологія має багато як історичних, так і інших причин та прав, аби бути представленою в сучасних університетських програмах: в університетах, заснованих релігійними організаціями (церковні чи конфесійні заклади), в ролі інтегративної, сутнісної, обов'язкової частини програми, а в громадських чи державних позаконфесійних університетах – як та частина програми,

що не є обов'язковою: окремі теологічні курси можуть бути обрані відповідно до особистих переваг студентів.

Таким чином, ми не сумніваємося, що теологія є дуже важливою сферою інтелектуальних пошуків (інтелектуального самовираження також) та університетською дисципліною. Ми лише маємо намір розвивати ідею щодо необхідності застосування плюралістичного підходу (парадигми) у вивченні і викладанні релігії в рамках так званого класичного європейського університету.

Беручи до уваги головні тенденції і феномени релігійно-духовного життя в Європі протягом останніх кількох десятиріч (зростаючі секуляризаційні впливи, національні та релігійні конфлікти, зменшення ролі традиційної теології та історичних форм релігійної експресії в Західній Європі з одночасним відродженням релігійно-церковного життя в колишніх комуністичних державах, перехід традиційної релігійності у нові форми духовності і т.д.), розвиток інституцій з наукового вивчення релігії (центрів, кафедр, факультетів, відділень тощо) у структурі класичного університету виглядає як найбільш властивий та логічний спосіб і наукового осмислення, й освітнього представлення всіх феноменів релігійної сфери за теперішніх обставин.

Хоча відмінності між теологією і релігійними студіями є доволі очевидними і говорити про них немає особливої потреби, однак у контексті обговорюваних методологічних альтернатив, пов'язаних із практикуванням теології чи релігійних студій, ми хотіли б підкреслити окремі найвагоміші особливості обох підходів.

Теологія є поглядом і розумінням (усвідомленням) феномену релігії чи віри, фігурально кажучи, "очима" певної або конкретної релігії (релігійної доктрини) і відповідної релігійної організації. У зв'язку з цим теологічний підхід має дві головні особливості – він є конфесійно детермінований і його методологія базована на специфічному погляді на релігію немов би зсередини феномену.

На відміну від теологічної парадигми, релігієзнавчий (наукового вивчення релігії) погляд і підхід до релігії не є конфесійно (певною релігійною доктриною) детермінованим. Навпаки, він є позаконфесійним, базованим на власне наукових методах (сучасній методології) підходом до розуміння релігійної сфери.

Найважливішим моментом при порівнянні теологічного та релігієзнавчого підходів є той факт, що відповідно до сучасних обставин і реалій наукове вивчення релігії не може виглядати і його у жодному випадку не можна показувати як опозицію до теології. За сьогочасних

умов релігієзнавство виглядає більш як адекватна відповідь на модерні виклики і як детермінований багатьма обставинами компроміс у вивченні релігії, аніж як пряма альтернатива щодо теології.

Підтверджуючи присутність і видимість релігії (як об'єкта і поля зацікавлень) в університетській освітній системі, релігійні студії водночас оцінюють і розглядають релігію з сучасної перспективи без будь-яких можливих звинувачень у репрезентації лише однієї теологічної доктрини – домінуючої у певному регіоні чи ж, навпаки, дуже лімітованої відповідно до числа послідовників і що співвідноситься з конкретною релігійною меншиною.

Традиційна секулярна оцінка й ставлення до релігії й віри (що одночасно з процесом секуляризації релігія зникне з громадської сфери як активний учасник соціально-суспільних процесів) виявилися хибними. Ситуація і дискусія навіть всередині Європейського союзу у першій половині 2004 року щодо способу згадування релігії в цілому і певних релігійних традицій зокрема у тексті Європейської Конституції повністю підтверджують цей висновок. Сім країн наполягали на їхньому бажанні бачити спеціальне згадування християнства у Конституції. Це є дуже вагомий, чільний приклад, який переконує, що одностороннє механістичне сприйняття релігії (як феномену, чия важливість постійно зменшується і чий впливи стають все менш помітними у контексті сучасних реалій духовного, політичного і соціального життя) є неможливим в цілому і у сфері вищої освіти зокрема.

Якщо ситуація з репрезентацією релігії в приватних чи конфесійних університетах є принципово зрозумілою (їхні засновники самостійно визначають форми і рівень представлення релігії в цих інституціях), то стосовно громадських та державних університетів питання є відкритим. Тобто, всі університети останнього типу мають конкретний і об'єктивний виклик – як представити релігію в цілому та конкретні релігійні традиції зокрема у своїх програмах?

Намагаючись адекватно відповісти на це питання і розуміючи конкретний суспільний виклик, можемо висловити думку, що релігієзнавство (наукове вивчення релігії) є найбільш прийнятною формою усвідомлення та освітнього (університетського рівня у тому числі і найперше) репрезентування релігії за сучасних обставин.

Повертаючись до головного предмету наших роздумів, було б важливо усвідомити і відзначити, що практична імплементація ідеї – заснування та розвитку інституцій з наукового вивчення релігії – передбачає її зреалізування на двох рівнях – методологічному та організаційному.

Методологічний аспект справи (чи можливо в принципі розуміти та оцінювати релігію абсолютно нейтрально і без будь-яких звернень до ідеології та теології певної конкретної релігії чи церкви? як імплементувати, наприклад, соціологічний підхід до систематичного наукового вивчення релігії? а також багато інших подібних питань) в реальності є специфічною проблемою, яка потребує окремого спеціального обговорення, а тому мала б бути дискутованою головним чином у професійній аудиторії.

Тому буде більш адекватно, продуктивно і в звісному сенсі навіть перспективніше сконцентрувати свою увагу у рамках загальної дискусії на другому – організаційному аспектові, що полягає у віднайдені інституціями з наукового вивчення релігії свого власного, оригінального місця в структурі університету, а також – шляхів взаємодії з іншими університетськими структурами, які ставлять релігію чи то у центр, чи за один із фокусів їхньої наукової уваги та об'єктивного зацікавлення. Тобто, організаційно-методологічна площина самознаходження з боку релігієзнавчих інституцій у сенсі їхньої взаємодії із іншими структурами та інтелектуальними сферами передбачає дві головні позиції, які спробуємо детальніше розглянути нижче.

I. В який спосіб релігійні студії (релігієзнавство) зможуть віднайти власне унікальне місце серед інших дисциплін, які тримають і релігію у фокусі своїх об'єктивних зацікавлень (одне зацікавлення з-поміж кількох інших)? Наприклад, багато інших інтелектуальних ділянок чи дисциплін (історія, географія, психологія, політологія, соціальні науки, філософія тощо) виробляють та апробують власні підходи до релігії і в певний спосіб пов'язані із вивченням релігії у певному конкретному, вузькому вимірі – історія релігії, географія релігії, психологія релігії тощо.

Така ситуація породжує наступне важливе питання: чи релігійні студії 1) включають у себе всі ці конкретні підходи до вивчення релігії, 2) поєднують їх, а чи ж 3) здійснюють лише координацію поміж ними? Відповісти на це триєдине питання абсолютно конкретно чи однозначно є дуже важко. Найімовірніше, що релігійні студії прагнуть до сповнення всіх щойно описаних функцій одночасно. Серед можливих функцій релігійних студій і шляхів їхнього самозреалізування (віднаходження власного місця) у рамках класичного університету такі аспекти є найбільш важливими: здійснювати власні дослідження та творити оригінальну наукову традицію (дослідницьке поле); об'єднувати зусилля з вивчення релігії

у проблемно-тематичних рамках інших дисциплін (практичне апробування й експериментування міждисциплінарного підходу); координувати будь-які інші зусилля й форми вивчення релігії, а також комунікувати з усіма структурами та взаємодіяти з іншими методологічними середовищами заради більш об'єктивного та повного розуміння феномену релігії.

Таким чином, наукове вивчення релігії може бути моделлю і прикладом міждисциплінарної інтелектуальної сфери чи науково-дослідницького підходу.

II. Друге питання чи аспект – це стосунки та можливості поєднання наукового вивчення релігії (релігійних студій) з тими інтелектуальними ділянками чи науковими дисциплінами, що мають, подібно до релігійних студій, релігію за єдиний предмет свого зацікавлення. В такій якості ми згадуємо, перш за все, теологію. Існує багато звинувачень, упереджень і навіть прямого опозиціонування розвитку релігієзнавчих інституцій з теологічного боку. Така ситуація є особливо актуальною і важливою для Східної Європи, де після відродження всіх форм релігійності як традиційна, так і модерна теологія прагне виконувати самостійну і виняткову роль у вивченні та репрезентуванні релігії в інтелектуальній та публічно-соціальній сферах.

Досить часто релігієзнавчі та теологічні інституції існують і розвиваються в східноєвропейських країнах без природного та необхідного кооперування один з одним, а часто – й з відверто артикульованими вимогами з боку останніх щодо ексклюзивності у справі усвідомлення та зовнішнього представлення релігії.

Створення та функціонування релігієзнавчих інституцій, які є спроможними на заснування цілісної і самодостатньої організаційної структури і впливового інтелектуального середовища, виглядає переважно як виняток, аніж як правило у східноєвропейському контексті. Релігієзнавство (релігійні студії) розвивається у Східній Європі переважно завдяки зусиллям індивідуумів, які прагнуть до розуміння та імплементації на східноєвропейському ґрунті нової методології та принципів об'єктивного вивчення релігії.

Без будь-яких перебільшень можна стверджувати, що у Східній Європі є лише дві інституції з наукового вивчення релігії, які можуть бути визначені як такі, що виявилися здатним не лише підтримувати наукову релігієзнавчу традицію, але й розвивати її на відповідному рівні – Релігієзнавчий інститут Ягеллонського університету у Кракові (Польща) і Відділення релігієзнавства

Інституту філософії імені Григорія Сковороди Національної академії наук України у Києві (Україна). Ці інституції серйозно впливають на апробування та імплементацію релігійних студій у своїх країнах і загалом у цілому регіоні. Вони були здатні створити власні наукові школи та обидві ставали об'єктом непорозумінь та відвертих чи опосередкованих звинувачень з боку головних Церков в обох країнах, які не вітають жодних альтернативних спроб усвідомлення та будь-якого репрезентування релігії.

Всі інші організації та відділення різноманітних інституцій, що серед своїх наукових пріоритетів мають наукове вивчення релігії (наприклад, відповідні кафедри в університетах та відділення у дослідницьких інституціях), розвивають цю наукову галузь (релігієзнавство чи певну вузьку спеціалізацію, що має зв'язок із вивченням релігії – філософію релігії, соціологію релігії, зв'язок релігії та політики, релігії і медіа тощо) або як обов'язковий компонент загальних навчальних програм (кафедри культури та філософії у багатьох університетах: наприклад, Інститут соціальних досліджень та Юридичний факультет Університету Загребу, де кілька науковців – Сініша Зриншак, Дінка Марінович Єролімов і Анкіса Марінович Бобінац – працюють у ділянці соціології релігії без створення спеціальної чи окремої інституції з вивчення релігії в цілому чи соціології релігії зокрема у структурі свого університету), або завдяки індивідуальним зусиллям конкретного дослідника чи науковця у певній інституції (наприклад, Грануш Харатьян як історика й соціолога релігії у Вірменському центрі етнографічних студій чи Анелі Восиліоте як соціолога релігії в Інституті соціальних досліджень у Литві; багато інших науковців можна згадати у такому ж контексті).

Загально кажучи, процес створення інституцій, які розвивають релігієзнавчу сферу на основі західних, плюралістичних і неконфесійних підходів, часто зустрічає звинувачення двох типів (вони протилежні один до одного за своїм змістом) на східноєвропейському ґрунті:

- в акцептуванні теологічних підходів, які є невідповідними до цілей та специфіки державних, неконфесійних інституцій (це звинувачення з боку прихильників атеїстичних підходів, що не можуть відшукати для себе властивого місця за нових політичних та соціальних реалій, та з боку людей, які поділяють ту точку зору на релігію, згідно з якою релігія взагалі не може бути представленою в університетській програмі; таким чином, навіть науковий

погляд на релігію виглядає для них надто теологічним чи конфесійним і не співвідносним із принципами розмежування церкви й держави);

- у розвиткові старих атеїстичних тенденцій щодо вивчення релігії, які були обов'язковими для державних освітніх установ за колишніх комуністичних режимів (ці звинувачення – з боку теологів, які відкидають будь-які інші підходи до вивчення релігії).

Усі подібні звинувачення дуже часто є лише формальними аргументами, які мають на меті виправдати загальне нерозуміння, базоване на ідеї щодо непотрібності інституцій з наукового вивчення релігії. Але, незважаючи на констатовані вище факти й обставини, нові форми й методологія крок за кроком апробуються та розвиваються у більшості східноєвропейських країн.

Ситуація з імплементацією ідеї щодо розвитку сфери, пов'язаної із релігійними студіями, може бути дуже переконливо проілюстрована на прикладі сучасної України. Через сильні впливи старого радянського підходу до вивчення релігії, коли вона як окремий предмет наукового зацікавлення була дозволена винятково на базі атеїстичного підходу, класична теологія є представленою лише в одному з так званих класичних державних університетів (православна теологія як окрема спеціальність на Теологічно-філософському факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; навчання на цьому факультеті організоване під егідою Української Православної Церкви Київського Патріархату).

Водночас релігійні студії як окрема спеціальність чи спеціалізація (на філософських факультетах у рамках вже існуючих спеціальностей – головним чином, філософії – чи, рідше, як окремої спеціальності) імплементовані в дев'яти університетах та інших вищих навчальних закладах: Київському національному університетові імені Тараса Шевченка в Києві, Педагогічному університеті імені Драгоманова в Києві, Івано-Франківському педагогічному університеті, Чернігівському педагогічному університеті, Херсонському педагогічному університеті, Тернопільському педагогічному університеті, Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Острозькій академії та Донецькому Інституті штучного інтелекту.

Тенденція, суть якої полягає у відсутності належного рівня розвитку релігійних студій в Україні, може бути переконливо

проілюстрована таким прикладом: у державі є лише дві спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій у ділянці релігійних студій – на вже згаданому Відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди Національної академії наук України в Києві та в Київському університеті імені Шевченка.

Цифри, які ілюструють систему вищої релігієзнавчої освіти в Україні (загалом лише кілька сотень осіб студіюють релігієзнавчі програми на всіх згаданих вище факультетах; а це у державі, населення якої становить 48 мільйонів!), для кращого їх усвідомлення можна порівняти з цифрами, що свідчать про рівень розбудови системи теологічної освіти в державі. Загалом 173 теологічні інституції (дані, які стосуються теологічних навчальних закладів, взято із останнього статистичного звіту Державного комітету у справах релігій, що демонструють ситуацію на 1 січня

2005 року) всіх церков і релігійних організацій із 9494 студентами на стаціонарній основі та 10227 – на заочних відділеннях (загалом майже 20 тисяч студентів – близько 120 студентів на середньостатистичну інституцію; в цілому це у 40-50 разів більше, ніж тих, хто студіює наукове вивчення релігії) існують в Україні.

Подані вище цифри допомагають зрозуміти загальні тенденції розвитку теологічної та релігієзнавчої освіти в цілому східноєвропейському регіоні на прикладі конкретної країни (України). Цей регіон відчуває на собі впливи обох типів – поступового організаційного зростання та зміцнення релігієзнавчої сфери і збереження досить переконливих позицій в інтелектуальній сфері традиційною теологією.

На завершення нашої розмови про форми об'єктивного представлення релігії у рамках класичного університету варто ще раз підкреслити, що релігія є настільки важливою частиною світової спадщини, що вона просто не може зникнути з університетської програми, як це було передбачено окремими теоретиками і практиками секуляризації.

Хоча впливи релігії стають менш видимими щодо їхньої формальної маніфестації на публічному рівні, але вони все ще залишаються важливими і суттєвими у багатьох, можливо, навіть у всіх сегментах соціального та інтелектуального життя суспільства. У такому контексті наукове вивчення релігії може запропонувати дивовижну можливість і шанс для з'ясування цього феномену у рамках університетської освіти та академічної дослідницької системи.

Саме цей підхід до релігії може створити унікальні обставини для інтелектуальної інтервенції у релігійну сферу за конкретних реалій європейського і не тільки європейського поліконфесіоналізму та за тиску об'єктивних процесів секуляризації. Такий підхід дозволяє репрезентувати надзвичайно багату релігійну спадщину без яких-небудь відчутних звернень до певної релігійної доктрини, уникаючи при цьому будь-яких звинувачень у порушенні принципів розмежування церкви та держави.

В такий спосіб релігія як предмет наукового зацікавлення і унікальної дослідницької уваги втрачатиме ті особливості, що роблять її конфліктним феноменом. І тоді ніхто не зможе сказати, що мова релігії є мовою конфлікту.

Ганулич П.

МІЖКОНФЕСІЙНІ ТРУДНОЦІ У ВПРОВАДЖЕННІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В ШКІЛЬНУ ОСВІТУ

Прихід демократії в Україну в 90-тих роках християни сприйняли як особливі можливості в розвитку духовності. Члени церкви, пастори, пресвітери пішли в школи і почали проводити уроки доброти, розповідати про Бога, закладати основи релігійної етики. В цьому брали участь всі конфесії. Хто більше, хто менше, але кожний це робив так, як він вважав правильним. В цьому брала участь і Церква Адвентистів сьомого дня. Була введена розгалужена сітка вчителів, їх підготовка, видрукувані спеціальні підручники. Знайшлися спонсори, які фінансово підтримували це служіння. Все це робилося напівлегально, на основі особистих контактів. Учні запрошували на заняття після уроків на факультативній основі. Все це було можливо з причини дуже сильного духовного голоду, що був притаманний суспільству. Звичайно, такий стихійний спосіб впровадження християнської етики в умовах, коли законодавчо церква і школа були відокремлені, не міг тривати довго. Державний Комітет у справах релігій, Міністерство освіти та науки ініціювало ряд конференцій, щоб внести зміни в Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», в Закон про освіту.

Для віруючих відкривалися нові можливості. Всі конфесії були єдині в думці - релігійний компонент повинен бути присутнім в